

Geneza i rozwój różnych koncepcji państwowości wśród inteligencji łemkowskiej (1918–1921)

ANNA WILK

Geneza i rozwój różnych koncepcji państwowości wśród inteligencji łemkowskiej (1918–1921)

Zakończenie I wojny światowej i znaczące zmiany na mapie Europy Środkowej i Wschodniej doprowadziły do formowania w tym regionie nowych państw. Proces zmian, na kanwie którego narody znajdujące się dotychczas w granicach Austro-Węgier otrzymały prawo do samostanowienia, objął także mniejsze nacje i grupy etniczne, w tym łemków. Po upadku monarchii habsburskiej zamieszkane przez ludność łemkowską ziemie od rzek Osławy i Laborca po linię Popradu zostały podzielone między Polskę a Czechosłowację. łemkowszczyzna północna, rozciągająca się od

tzw. Rusi Szlachtowskiej oraz rzeki Poprad w Beskidzie Sądeckim po pasmo wielkiego Działu w Bieszczadach, z ponadstutysięczną społecznością rusińską, ponownie została włączona w kształtujące się granice państwa polskiego pod władzą Polskiej Komisji Likwidacyjnej (Reinfuss 1936; Kwilecki 1967, s. 39).

W tej sytuacji politycznie podzielona inteligencja łemkowska, pozostająca pod wpływem działaczy różnych stronnictw politycznych z Galicji Wschodniej, podjęła próby szukania dogodnych dróg przynależności państwowej ich etnicznych ziem. Wpływ na rozwój wydarzeń miała kontynuacja istniejącej przed wojną rywalizacji o łemków, tj. aktywności obozów rusofilsko-staroruskiego i ukraińskiego mających różne koncepcje przynależności narodowej ludności rusińskiej Galicji Wschodniej i łemkowszczyzny, na którą za sprawą inteligencji wykształconej we Lwowie od końca XIX w. stopniowo docierały hasła narodowościowe: rusofile dążyli do połączenia z Rosją, starorusini do uznania Rusinów za odrębny naród, Ukraińcy natomiast walczyli o rozwój ukraińskiego ruchu narodowego. Ludność łemkowska, wywodząca się z grupy Słowian wschodnich, stała się w naturalny sposób społecznością, którą włączano do wyżej wymienionych nacji. Rozwój orientacji staroruskiej i rusofilskiej na łemkowszczyźnie wynikał z konserwatywności łemków i częściowej izolacji od ludności ukraińskiej. Ponadto otoczeni przez osadnictwo zachodniosłowiańskie łemkowie wytworzyli swoistą kulturę i tożsamość, u części z nich opartą m.in. na przekonaniu o rosyjskim rodowodzie. Ruchy staroruski i prorosyjski stały się opozycyjne wobec ukraińskiego. Wspólne antagonizmy osiągnęły apogeum podczas I wojny światowej, w trakcie której część staroruskich i rusofilskich działaczy także z terenu łemkowszczyzny trafiła do obozu w Thalerhofie, za co stronnictwa te oficjalnie oskarżały działaczy ukraińskich (por. J. Moklak 1997).

W pierwszych latach po zakończeniu wojny doświadczona podziałami i zewnętrznymi wpływami inteligencja łemkowska

podjęła pierwsze znaczące dla rozwoju grupy działania polityczne z obawy o podział zamieszkiwanego dotychczas terytorium. Niepewna swojego losu w granicach Polski, przedsięwzięła próby utworzenia samodzielnych jednostek administracyjnych. Ich powstanie wiązało się ściśle z oddziaływaniem poszczególnych stronnictw narodowych i ich stopniem popularności w poszczególnych częściach łemkowszczyzny. W jej wschodniej części większym niż w pozostałych regionach uznaniem cieszyło się stronnictwo ukraińskie, na co wpływały związki polityczne ze Lwowem, skąd przenikały ukraińska myśl narodowa i postulaty utworzenia państwa z łemkowszczyzną jako częścią składową. W zachodniej części łemkowszczyzny większą popularność wśród inteligencji łemkowskiej zdobył ruch rusofilski. Na sympatie te mogła rzutować pamięć represji austro-węgierskich i legendy Thalerhofu, umacniające postawę antyukraińską (zob. Moklak 1997, s. 35), umiejętnie podsycaną przez rusofilskich działaczy. Podział wpływów na terenie ziem łemkowskich znalazł oddźwięk w manifestowanej przynależności państwowej i doprowadził do ukształtowania kilku jej koncepcji.

W listopadzie 1918 r. następstwem wieców w Komańczy i Wisłoku stało się powstanie Ukraińskiej Rady Narodowej, tzw. Republiki Wisłockiej. Jej powołanie było odpowiedzią na proklamację we Lwowie Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (ZURL). Inicjatorzy powstania wisłockiej jednostki administracyjnej – greckokatolicki ksiądz Pantelejmon Szpyłka i Mychajło Tesla – dążyli do połączenia Sanoka z Ukrainą (Moklak 1997, s. 35; Horbał 1997, s. 115; Kokowski 1934, s. 116). Republika Wisłocka była jednak zbyt słaba i dysponowała zbyt małą liczbą ludności, by dokonać skutecznego szturmu na Sanok i doprowadzić do jego oderwania. W styczniu 1919 r. oddziały polskie uderzyły na Komańczę, likwidując Ukraińską Radę Narodową (Moklak 1997, s. 38; 2007, s. 6; Kokowski 1934, s. 117). Polska Komisja Likwidacyjna dostrzegała niebezpieczeństwo dla państwa w Ukraińcach, którzy mogliby być propagatorami zbrojnego ataku na Polskę celem oderwania tegoż

obszaru oraz zwrócenia międzynarodowej uwagi na kwestię Ukrainy Zachodniej (Papierzyńska-Turek 1979, s. 36). Podejrzewano ich zwłaszcza o udział w formowaniu zbrojnych oddziałów z uchodźców przebywających w Czechosłowacji (Horbał 1997, s. 66; zob. też ANKr, KWPP, 133, styczeń 1922, k. 89). Doprowadziło to do wzmożonej kontroli środowisk ukraińskich również na terenie łemkowszczyzny, zwłaszcza ruchów polityczno-społecznych, lecz także kulturalnych oraz oświatowych (ANKr, KPPPG, 72, 30 XI 1921 r., b.p.). Prawdopodobnie też z tych przyczyn zaraz po upadku łemkowskiej Republiki Wisłockiej ruch ukraiński zmniejszył na tym obszarze aktywność polityczną.

Pierwsza jednostka administracyjna powołana na łemkowszczyźnie powstała z inicjatywy inteligencji łemkowskiej o ukraińskiej tożsamości oraz działaczy ukraińskich; ci drudzy zdaniem PKL mieli być wysłannikami specjalnie w tym celu powołanych ośrodków propagandowych w Tarnopolu i Stanisławowie. Według tej dokumentacji ludność łemkowska na tym obszarze zachowywała się lojalnie wobec władz polskich (ANKr, StPG II, 11, 6 I 1919 r., b.p.). Niezależnie od stopnia zewnętrznych wpływów powstanie i funkcjonowanie Republiki Wisłockiej było punktem zwrotnym, w którego konsekwencji tworzone kolejne manifestacje.

Od opcji prorosyjskiej do autonomii

Powstanie republiki w Wisłoku doprowadziło do zwołania na terenie łemkowszczyzny zachodniej wieców w celu przeprowadzenia dyskusji o połączeniu ziem łemkowskich z Ukraińską Radą Narodową. Koncepcji tej sprzeciwiali się działacze prorosyjscy, którzy podjęli próbę powołania własnej władzy zwierzchniej. 27 listopada 1918 r. na wiecu w Gładyszowie doszło do utworzenia Ruskiej Rady Ludowej, tzw. łemkowskiej Republiki Gładyszowskiej (Moklak 1997, s. 38; Horbał 1997, s. 39; Kokowski 1934, s. 117). Jej inicjatorzy manifestowali przynależność łemków do narodu rosyjskiego, opowiadali się za połączeniem z Rosją, nauką w szkołach języka

rosyjskiego, a także za wydaleniem duchownych ukraińskich z Łemkowszczyzny – ponieważ ci uchodzili za krzewiciela ukraińskości (Horbał 1997, s. 38; Moklak 1997, s. 40; Tarnowycz 1936, s. 246). Rуска Rada w Gładyszowie stała się podwaliną powołanej na kolejnym wiecu, 5 grudnia 1918 r. we Florynce, na którym zebrało się 500 osób, Ruskiej Narodowej Republiki Łemków. Republika obejmowała swym zasięgiem Florynkę z przylegającymi do niej wsiami. Jej władze utworzyły Naczelną Radę Łemkowszczyzny (NRŁ), która stała na czele powiatowych ruskich rad powołanych dla powiatu gorlickiego, sądeckiego, jasielskiego i krośnieńskiego. W sprawę byli mocno zaangażowani miejscowi działacze łemkowscy: dr Aleksandr Cichański, adwokat Jarosław Kaczmarczyk, Wasyl Kuryłło, Mykoła Gromosiak z Krynicy, Metody Trochanowski z Krynicy oraz Dmytro Chylak. Naczelna Rada Łemkowszczyzny ogłosiła się jedyną władzą na łemkowszczyźnie, a przewodził jej proboszcz Czarnego, greckokatolicki ksiądz Mychajło Jurczakiewicz (Horbał 1997, s. 40; Kwilecki 1967, s. 40; Łemkin 1969, s. 154; Olszański 1988, s. 49). Powiatowe ruskie rady, składające się z 12 osób i przedstawiciela, miały się stać naczelną władzą w powiecie, nadzorując wszystkie sprawy administracyjne z wyłączeniem sądownictwa (PAN Kr, RPS, 4177, k. 39; Lasocki 1931, s. 57). W metrykach oraz dokumentach urzędowych wpisywano obywatelstwo Ruskiej Narodowej Republiki (ANKr, KWPP, 133, k. 18).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lemko_Republic_in_Poland_cropped.svg

Działacze rusofilscy skupieni wokół Ruskiej Narodowej Republiki w obliczu zdezaktualizowania się koncepcji inkorporacji do Rosji zwrócili się ku orientacji czechofilskiej. Wybór ten był istotny dla inteligencji łemkowskiej, zważywszy na przerwanie kontaktów łemkowskiej północy z południem w konsekwencji kształtowania granic po upadku monarchii habsburskiej. Zmiany te były dotkliwe zwłaszcza dla regionów związanych ekonomicznie z Preszowszczyzną m.in. przez wspólny rynek zbytu, szeroką wymianę handlową czy sezonowe prace rolne (Moklak 1997, s. 40; Kwilecki 1967, s. 40; Tarnowycz 1936, s. 247; Olszański 1988, s. 48). W celu unifikacji łemkowszczyzny po obu stronach Karpat działały lokalne organizacje i komitety łemkowskie. Po południowej stronie ośrodek tego ruchu znajdował się w Preszowie na Słowacji, gdzie powołano Karpato-Ruską Radę Narodową (KRNR), której przewodniczącym został Antoni Beskyd, były poseł do parlamentu węgierskiego (Mahoczij 1994, s. 57; Kwilecki 1967, s. 41; łemkin 1969, s. 154; zob. Olszański 1988, s. 49). Sprawę popierał także czołowy rusofilski działacz z terenu byłej Galicji Wschodniej Dmitrij Markow

(Horbał 1997, s. 53), co potwierdza, że inteligencja łemkowska w tej kwestii działała w ścisłej współpracy z obozem rusofilskim.

Sprawę połączenia łemkowszczyzny z Czechosłowacją szczególnie wspierał Antoni Beskyd, współpracujący z Mychajłem Jurczakiewiczem (ANKr, KWPP, 97, 13 V 1919, b.p.). Antoni Beskyd starał się doprowadzić do unifikacji łemkowskich ziem z Rusią Zakarpacką, m.in. szukając poparcia Słowackiej Rady Narodowej, która gwarantowała autonomię Kościołów i szkół rusińskich. Wpływ na powstanie autonomicznej prowincji w ramach Czechosłowacji miała emigracja w Stanach Zjednoczonych, skupiona wokół Kościoła greckokatolickiego i utworzonej w lipcu 1918 r. Amerykańskiej Rady Narodowej Uhro-Rusinów z adwokatem Jerzym Żatkowyczem na czele (Magocsi 1985, s. 32; zob. Olszański 1988, s. 52; Mahoczij 1994, s. 55–56).

We Floryncie utworzono Komitet do Współpracy i Ogólnej Organizacji z Rusią Węgierską. 21 grudnia 1918 r. w Koszycach doszło do porozumienia Naczelnej Rady łemkowszczyzny z Ruską Radą Preszowszczyzny. W obliczu oczywistego fiaska koncepcji przyłączenia ziem zamieszkanych przez łemków do Rosji działacze rusofilscy rozpoczęli po kongresie w Koszycach poszukiwanie pomocy w granicach Czechosłowacji. 23 stycznia 1919 r. w Krynicy NRŁ przekazała władzę Karpato-Ruskiej Radzie w Preszowie (Moklak 1997, s. 40). 9 lutego 1919 r. w gazecie „Gołos Russkogo Naroda” w Pradze działacze rusofilscy opublikowali proklamację uznającą łemkowszczyznę za autonomiczną część Republiki Czechosłowackiej. 5 marca na łamach praskiego czasopisma „Morgenzeitung” ukazała się Proklamacja Rusinów podkarpaccich za przyłączeniem się do Czecho-Słowaków następującej treści: „Ponieważ widzimy, że połączenie naszego kraju ze zjednoczonym państwem rosyjskim nie może być urzeczywistnione, życzymy sobie ogólnie żyć z naszymi braćmi Czecho-Słowakami. Życzenie to podziela nie tylko 500 000 w naszym kraju żyjącej ludności, ale także nasi w Ameryce przebywający emigranci, którzy w tym względzie są

wolę wynurzyli. Przeto oświadczamy przed całym kulturalnym światem, że od dzisiaj uważamy się jako autonomiczna część Czecho-słowackiej Republiki” (ANKr, StPG II, 11, „Morgenzeitung” nr 64 z 5 III 1919 o proklamacji ruskiej, b.p.).

Tekst memoriału dotyczącego połączenia Łemkowszczyzny z Preszowszczyzną został przedstawiony rządowi Czechosłowacji (Moklak 1997, s. 41; Magocsi 1985, s. 32; zob. Olszański 1988, s. 52; Mahoczij 1994, s. 55–56; ANKr, StPG II, 11, „Morgenzeitung” nr 64 z 5 III 1919 o proklamacji ruskiej, b.p.). Władze Czechosłowacji co prawda udzieliły azylu Łemkowskim działaczom Aleksandrowi Hassajowi, Dmytrowi Sobinowi oraz Aleksandrowi Cichańskiemu, gdy zagrożeni aresztowaniem udali się na emigrację, ale do kwestii autonomii Rusi Podkarpackiej, w skład której miałyby wejść Łemkowszczyzna, odnosiły się z rezerwą. Prezydent Tomáš Masaryk przyjął Łemkowską delegację, nie podjął jednak jakichkolwiek kroków w kwestii Łemkowskiej (Horbał 1997, s. 54). Rząd czechosłowacki nie zamierzał wspierać rusofilskich postulatów mimo konfliktu granicznego z Rzeczpospolitą Polską, żywiąc zarazem nadzieję, że strona polska nie poprze starań Węgrów o południową Słowację z Preszowem i Koszycami oraz południowo-zachodnią Ruś Zakarpacką, ziemie zamieszkałe przez ludność węgierską (Lewandowski 1974, s. 183; Nowinowski 1997, s. 46). Chociaż premier Karel Kramar przystał na poparcie projektu na konferencji pokojowej w Paryżu, również tam postulaty Łemkowskie nie zyskały akceptacji.

Strona polska początkowo nie dostrzegała problemów ludności Łemkowskiej i kwestii przynależności terytorialnej Łemkowszczyzny, którą uważała za integralną część państwa polskiego. Dlatego też powstanie Ruskiej Narodowej Republiki zostało zdecydowanie potępione przez lokalne władze: komisarz Polskiej Komisji Likwidacyjnej w Gorlicach oceniał działalność Ruskiej Rady jako wysoce niebezpieczną dla Polski (PAN Kr, RPS, 4173, k. 72).

Zdaniem ukraińskiego historyka Juliana Tarnowycza przedstawionym w „Ilustrowanej historii łemkowszczyzny” z 1936 r. początkowe tolerowanie łemkowskich wieców przez władze polskie miało wynikać ze słabości i niestabilności państwa, a także oczekiwania, że konflikt rusofilsko-ukraiński okaże się politycznie korzystny dla strony polskiej (Tarnowycz 1936, s. 246; zob. Olszański 1988, s. 47). Wydaje się jednak, iż władze polskie, zajęte odbudową państwa i narastającym konfliktem z Zachodnioukraińską Republiką Ludową, nie traktowały poważnie łemkowskich postulatów, tym bardziej że te w kwestii inkorporacji łemkowszczyzny do Rosji były w tym czasie nierealne do spełnienia i nie stanowiły zagrożenia dla granic państwa.

Zważywszy na to, że cała południowa część łemkowszczyzny graniczyła z Preszowszczyzną, ogłoszone przez rusofilów hasła unifikacji tych ziem wywołały u władz poważnie obawy o zbrojną interwencję strony czechosłowackiej (ANKr, KPPPJ, 97, k. 21). 28 listopada 1918 r. Zygmunt Lasocki, naczelnik Wydziału Administracji PKL, nakazał utworzenie w miastach i wsiach oddziałów straży państwowej. Na teren łemkowszczyzny wkroczyło wojsko. W odpowiedzi na to działacze rusofilscy odmówili podporządkowania się polskiej administracji, płacenia podatków, składania przysięgi państwu polskiemu przez nauczycieli, noszenia orzełków, a nawet sprzedaży żywności Polakom (PAN Kr, RPS, 4177, k. 17).

Część administracji lokalnej uważała ludność łemkowską za lojalną wobec państwa, dopatrując się zagrożenia ze strony działaczy rusofilskich, którzy mieli podburzać spokojnych dotąd łemków i wywoływać – w ich ocenie sztucznie – konflikty (PAN Kr, RPS, 4179, k. 37). Władze lokalne PKL starały się doprowadzić do porozumienia, w Grybowie planowano podpisać ugodę z reprezentacją łemków (Przeniosło 2010, s. 260). Spowodowało to szybką reakcję Wydziału Administracji PKL, który zastrzegł sobie prawo do rozstrzygania sporów na tle narodowym, tym samym odsuwając od decyzji lokalne komitety.

Początkowo strona polska zdecydowanie odmówiła zwolnienia ludności łemkowskiej z poboru do wojska, wymagając pełnego podporządkowania w tej kwestii. Łemkowie jako obywatele państwa polskiego mieli podlegać takim samym prawom i obowiązkom jak inni obywatele. Komisarze lokalni PKL mieli się stosować do tych wytycznych bezwarunkowo, w razie potrzeby wspomagając się interwencją wojskową (PAN Kr, RPS, 4177, k. 17).

Wobec narastającego konfliktu strona polska celem uspokojenia sytuacji tymczasowo zwolniła łemków ze służby w wojsku. 24 stycznia 1919 r. wykluczono ich z poboru, dzięki czemu nastroje się ustabilizowały (Horbał 1997, s. 65). Napięcie jednak rosło wraz z dalszymi odmowami płacenia podatków na rzecz Polski oraz rusofilskimi zgromadzeniami agitacyjnymi nawołującymi łemków, by nie stawiali się do poboru do wojska (ANKr, KPPPG, 72, 5 IV 1920 r., b.p.; ANKr, StPG II, 11, 9 III 1919 r., b.p.; Tarnowycz 1936, s. 252; Olszański 1988, s. 48).

Sprawę powołania Ruskiej Rady badał polski wywiad; według jego ustaleń 16 marca 1919 r. działacze łemkowscy na zgromadzeniu w Krynicy podjęli decyzję o oderwaniu łemkowszczyzny od Polski (ANKr, StPG II, 11, 9 III 1919 r., b.p.). W związku z tym strona polska wszczęła dochodzenie z zamiarem postawienia inicjatorom powstania Ruskiej Narodowej Republiki zarzutu zdrady stanu (ANKr, StPG II, 11, 13 III 1919 r., b.p.). Przeprowadzono także inwigilację w celu ustalenia, czy antypaństwowa działalność Ruskiej Rady ogranicza się jedynie do granic powiatu gorlickiego, czy objęła całą łemkowszczyznę (ANKr, StPG II, 11, 26 IV 1919 r., b.p.). Ponadto powołano specjalne służby do pracy wywiadowczej wśród łemków, a żandarmów Policji Państwowej pochodzenia łemkowskiego przeniesiono do powiatów zamieszkałych przez ludność polską (ANKr, KPPPJ, 97, k. 147).

Na łamach polskiej prasy pojawiały się artykuły poświęcone konfliktowi polsko-łemkowskiemu. „Kurier Polski” donosił o inicjatywach rządu Czechosłowacji, oskarżając go o zwerbowanie

przywódców staroruskich i rusofilskich. Jako czołowych zwolenników koncepcji oderwania łemkowszczyzny od Polski wymieniano w prasie Wasyla Kuryłkę i byłego posła na sejm węgierski Antoniego Beskyda, a także Aleksandra Hassaja, któremu zarzucano, iż pełni funkcję staroruskiego męża zaufania przy rządzie czeskim w Pradze (PAN Kr, RPS, 4179, 1 IV 1919 r., b.p.; Tarnowycz 1936, s. 253; zob. Olszański 1988, s. 48; Z. Lasocki 1931, s. 57; „Gazeta Lwowska” z 3 I 1919, „Goniec Krakowski” z 17 I 1919, „Głos Narodu” z 27 II 1919).

Oddziały polskie rozpoczęły pacyfikację łemkowszczyzny za „antypaństwową postawę oraz prowokację czeskiego najazdu na Polskę”. W wielu miejscowościach dochodziło do represji, konfiskowano żywność oraz odzież (Horbał 1997, s. 65). W odpowiedzi na wkroczenie wojsk polskich na teren łemkowszczyzny działacze rusofilscy jeszcze bardziej zdecydowanie postulowali przyłączenie zamieszkiwanych przez łemków ziem do Czechosłowacji. Dopiero uchwała Wojskowej Komendy Uzupełnień w Krakowie z 26 lipca 1919 r., podtrzymująca w mocy rozporządzenie o zwolnieniu łemków od poboru do wojska polskiego, spowodowała uspokojenie się antypolskich nastrojów wśród działaczy łemkowskich. Stan ten okazał się chwilowy. Już w listopadzie doszło na terenie łemkowszczyzny do ponownej mobilizacji (ANKr, KPPPG, 72, 13 IV 1920 r., b.p.; ANKr, StPG II, 45, 21 X 1920 r., b.p.); co doprowadziło do uaktywnienia politycznego działaczy rusofilskich (ANKr, StPG, II, 11, 5 XII 1919 r., b.p.; *ibidem*, 1 XII 1919 r., b.p.).

W tym czasie na czoło aktywistów wysunął się Wiktor Hładyk, przedstawiciel łemkowskiej delegacji na konferencji pokojowej w Paryżu, który na zgromadzeniach agitacyjnych w pobliżu cerkwi po nabożeństwach przekonywał, aby łemkowie nie stawiali się do poboru do wojska polskiego (ANKr, KPPPG, 72, 5 IV 1920 r., b.p.; *ibidem*, 11 IV 1920 r., b.p.; ANKr, StPG II, 11, 9 III 1919 r., b.p.). Hładyk z Zacharym Kopystiańskim doprowadził do spotkania działaczy rusofilskich 12 marca 1920

r. Na zebraniu tym powołano Radę Zwierzchnią Łemkowszczyzny, nową łemkowską reprezentacyjną organizację polityczną. Do Komitetu Wykonawczego weszli Jarosław Kaczmarczyk, Mykoła Gromosiak i Dmytro Chylak. Nowo powstała Rada opracowała memoriał, w którym domagała się wycofania wojsk z terenów zamieszkanym przez Łemków, wyrównania szkód spowodowanych działaniami wojennymi oraz apelowała do delegatów na konferencję pokojową w Paryżu o przeprowadzenie wśród Rusinów plebiscytu decydującego o przynależności państwowej (Horbał 1997, s. 80).

W odpowiedzi na utworzenie Rady Zwierzchniej Łemkowszczyzny władze polskie podjęły interwencję i zlikwidowały tę organizację łemkowską. Dodatkowo ogłosiły przymusowy pobór do wojska (Horbał 1997, s. 80). Namiestnictwo Policji Państwowej we Lwowie zakazało kolportażu rusofilskiego czasopisma „Ruskie Słowo”, wydawanego w Pradze (ANKr, KPPPG, 72, 1 V 1920 r., b.p.). 6 stycznia 1921 r. władze polskie aresztowały łemkowskich przywódców Jarosława Kaczmarczyka, Mykołę Gromosiaka i Dmytra Chylaka (ANKr, KPPPG, 72, 1 V 1920 r., b.p.; Moklak 1997, s. 42; Kokowski 1934, s. 117). 10 czerwca 1921 r. przed Sądem Okręgowym w Nowym Sączu odbyła się rozprawa, podczas której wysunięto wobec nich zarzut wywołania wojny domowej, zdrady stanu na rzecz Czechosłowacji oraz przyczynienia się do zagrożenia agresją obcego państwa. Sąd uniewinnił oskarżonych, uwzględniając „wilsonowską zasadę samostanowienia narodów” (ANKr, KWPP, 133, k. 18). Zygmunt Lasocki wspominał: „Zaresztowanie kilku prowodyrów i agitatorów doprowadziło ludność – pamiętającą jeszcze dobrze niedawne represje austriackie – do opamiętania” (Lasocki 1931, s. 58). Rzeczywiście antypaństwowe nastroje wśród Łemków wygasły. Pobór do wojska polskiego odbywał się już regularnie, co zakończyło okres konfliktów ze stroną polską (ANKr, KWPP, 133, k. 503). W obozie rusofilskim przyjęto wobec państwa bierną postawę, zaprzestano również oficjalnej agitacji na rzecz odłączenia Łemkowszczyzny od Polski. W ocenie Policji Państwowej Łemkowie mieli się odznaczać lojalnością względem

władz (ANKr, KWPP, 133, 22 IV 1922 r., b.p.).

Policja Państwowa prowadziła w dalszym ciągu wzmożoną inwigilację środowiska, śledząc czołowych działaczy, podejrzewanych o agitację antypaństwową. W sprawozdaniach zaznaczano, że mimo oficjalnie biernej postawy politycznej nie zapomnieli oni o „dążnościach separatystycznych. Przebija się to [z] ich działalności dotychczasowej i wrogiego stanowiska względem państwowości”. W raportach donoszono o nieprzychylnym stanowisku księży i nauczycieli, którzy mieli sporządzać metryki w „języku ruskim”, dopisując „Okupacja Polska”. Wspominano także o konspiracji w celu przygotowania powstania, które miało wybuchnąć 1 marca 1921 r.: „W tym celu odbywać się mają po nocach potajemne wiece. Rozrzucone drukowane broszury nawołują do czujności i przygotowań na dzień 1 marca. [...] Zauważono, iż wielu osobników w powiecie zajmuje się polityką [...] obywatele są przez tutaj[szych] funkcjonariuszy pp inwigilowani i ściśle obserwowani, gdyż są silnie podejrzani o antypaństwową działalność, a nawet szpiegostwo na rzecz Ukrainy”. W związku z tym władze nie zezwoliły na powrót do Polski Aleksandrowi Cichańskiemu, oskarżonemu o konspirowanie z Czechosłowacją. Zebrany materiał archiwalny nie pozwala na jednoznaczne stwierdzenie, czy rzeczywiście planowano owo powstanie. Od 1922 r. środowisko łemkowskie było inwigilowane już tylko pod kątem działalności ukraińskich aktywistów. Z treści raportów 1922–1930 wynika, że strona polska uważała Łemków za lojalnych względem władzy (ANKr, StPNS, 85, k. 1148; *ibidem*, k. 1318, *ibidem*, k. 1154). Należy zauważyć, iż Łemkowie w pierwszych latach powojennych znajdowali się w ciężkiej sytuacji materialnej, potęgowanej zacofaniem gospodarczym zamieszkiwanych przez nich obszarów górskich. Położenie ekonomiczne tych terenów do końca lat dwudziestych się nie poprawiło, z tego też powodu w tym okresie nasiliło się zjawisko emigracji zarobkowej do Ameryki Północnej. Do Stanów Zjednoczonych wyjechał chociażby Jarosław Kaczmarczyk, przywoływany w artykule czołowy działacz łemkowski. Prawdopodobnie trudne warunki życiowe Łemków przesądziły,

zwłaszcza u ludności mających tożsamość staroruską, o względnym stronienu od spraw politycznych (ANKr, KWPP, 133, k. 503).

W latach 1918–1920 wzmogła się aktywność polityczna działaczy łemkowskich szczególnie o orientacji rusofilskiej, a przykład powoływania do życia kolejnych republik wskazuje na pogłębiający się rozłam polityczny i ideologiczny na terenie łemkowszczyzny, przede wszystkim we wschodniej części, gdzie krzyżowały się wpływy stronnictwa rusofilskiego z działalnością ruchu ukraińskiego. Ruska Narodowa Republika powołana we Florynce 5 grudnia 1918 r. była najtrwalszym łemkowskim tworem administracyjnym. W stosunkowo krótkim okresie wśród inteligencji pojawiło się kilka koncepcji państwowości, od autonomii politycznej, przez opcje prorosyjską, czechofilską, po przyłączenia do ZURL. Co interesujące, w obliczu prób utworzenia autonomicznych administracji państwowych nie powstał jeden projekt, wspólny dla całej łemkowszczyzny. Oznacza to, że miejscowa inteligencja, wykształcona we Lwowie i w Przemyślu, aktywizowała się jedynie w kierunku zgodnym z agitacją działaczy poszczególnych ruchów, opowiadając się zakonceptjami politycznymi zrodzonymi w tych ośrodkach. Podział na strefy wpływów wschód–zachód zakorzeniał się w świadomości wszystkich działaczy pragnących zaktywizować łemków. Podjęcie próby połączenia z Preszowszczyzną można interpretować jako manifestację poczucia wspólnoty etnicznej z mieszkańcami południowych stoków Karpat, jednak i w tym przypadku inteligencja łemkowska współpracowała z obozem rusofilskim z terenu byłej Galicji Wschodniej. Należy także zaznaczyć, że według sprawozdań polskich władz lokalnych ruch irredentystyczny nie objął szerszych rzesz chłopskich. Mimo to powstanie republik łemkowskich należy uznać za pierwszą manifestację polityczną działaczy łemkowskich dążących do ochrony interesów tej społeczności.

Bibliografia

Prasa

„Gazeta Lwowska”

„Goniec Krakowski”

„Głos Narodu”

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANKr)

- Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Krakowie (KWPP)
- Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Gorlicach (KPPPG)
- Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Jaśle (KPPPJ)
- Starostwo Powiatowe w Grybowie (StPG)
- Starostwo Powiatowe w Nowym Sączu (StNS)

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Rękopisy, Zbiory Specjalne, Fragment papierów urzędowych Polskiej Komisji Likwidacyjnej w Krakowie z lat 1918–1919 (PAN Kr, RPS)

Opracowania

Batowski H. (1988), *Między dwiema wojnami 1919–1939*, Kraków.

Horbał B. (1997), *Działalność polityczna łemków na Łemkowszczyźnie 1918–1921*, Wrocław.

Kokowski F. (1934), *Łemkiwські repubłyky w 1918–1919 rokach*, „Istorycznyj Kalendar-Almanach Czerwonoi Kałyny na 1935 rik” (Lwów).

Kwilecki A. (1967), *Fragmenty najnowszej historii łemków*, „Rocznik Sądecki”, t. 8.

Lasocki Z. (1931), *Wspomnienia szefa administracji PKL i KRZ*, Kraków.

- Lewandowski K. (1974), *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918–1932*, Wrocław.
- Łemkin I. (1969), *Istoryja Łemkowyny*, Jonkers.
- Magocsi P.R. (1985), *The Rusyn-Ukrainians in Czechoslovakia*, Vienna.
- Mahoczij P.R. (1994), *Formuwannja nacionalnoji samoswidomosti: Pidkarpatska Ruś (1848–1948)*, Użhorod.
- Moklak J. (1997), *Łemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe*, Kraków.
- Moklak J. (2007), *Tożsamość Łemków – uwarunkowania historyczne (XIX–XX w.)*, w: *Odkrywcy i budziciele Łemkowszczyzny*, red. A. Strzelecka, Sanok 2007.
- Nowinowski S. (1997), *Powstanie małej ententy – narodziny czechosłowackiego systemu bezpieczeństwa regionalnego (1920–1921)*, „Acta Universitatis Lodzianis” t. 59.
- Olszański T.A. (1988), *Ruska Ludowa Republika Łemków, „Magury”*.
- Papierzyńska-Turek M. (1979), *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*, Kraków.
- Przeniosło M. (2010), *Polska Komisja Likwidacyjna 1918–1919*, Kielce.
- Reinfuss R. (1936), *Etnograficzne granice Łemkowszczyzny. Próba wytyczenia granicy Łemkowszczyzny na podstawie zasięgu łemkowskiego stroju*, „Ziemia. Ilustrowany miesięcznik krajoznawczy”.
- Tarnowycz J. (1936), *Ilustrowana istorija Łemkiwszczyzny*, Lwów.
- Wereszycki H. (1986), *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*, Kraków.

Korekta językowa: Beata Bińko